

Юрій Черченко

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Стаття присвячена різним аспектам історії українського визвольного руху, зокрема історії УВО і ОУН, які обговорювалися в листуванні Зиновія Книша з Андрієм Мельником.

Ключові слова: Книш, Мельник, листування, архів, УВО, ОУН.

Yurij Cherchenko

Problems of history of OUN in correspondence of Zynoviy Knysh with Andriy Melnyk

The article is devoted to the different aspects of history of the Ukrainian liberation movement, in particular histories of UVO and OUN, which came into question in correspondence of Zynoviy Knysh with Andriy Melnyk.

Key words: Knysh, Melnyk, correspondence, archive, UVO, OUN.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОУН В ЛИСТУВАННІ ЗИНОВІЯ КНИША З АНДРІЄМ МЕЛЬНИКОМ

Всім, хто цікавиться історією УВО і ОУН, добре відоме ім'я Зиновія Книша. Він є автором або упорядником понад 60 книг з цієї тематики — монографій, збірників документів, мемуарів. Свого часу він брав активну участь в українському визвольному русі. В автобіографії, яка зберігається в Архіві ОУН у Києві, Зиновій Книш написав: «До УВО належав від 16 років життя [від 1922 р. — Ю.Ч.], в 1930 р. був бойовим референтом в Крайовій Команді» УВО. За свою революційну діяльність був тричі заарештований. Наслідком третього арешту було тривале ув'язнення (1930—1936).

За освітою Зиновій Книш був юристом. Не будучи фаховим істориком, він тим не менш зробив для написання історії українського визвольного руху, напевне, як ніхто інший. Можливість присвятити себе цій благородній справі він отримав вже після Другої світової війни, переїхавши на постійне мешкання до Канади, в Торонто. Там наприкінці 1950-х рр. Зиновій Книш створив видавництво «Срібна сурма», яким була видана переважна більшість його мемуарних та монографічних праць, збірників документів й матеріалів з історії УВО і ОУН. Видавництво видавало щорічно 1-2 книги, і З. Книшу доводилося виконувати велетенський обсяг роботи, адже він мусив поєднувати функції автора-упорядника та редактора цих видань. Ось як писав про це історик Марко Антонович: «Д-р Книш виконував понад тридцять літ працю, яку, навіть в наших невідрадних умовах українського друкованого слова поза межами України, виконує принаймні п'ятеро осіб. Сам він писав праці, сам передавав до друку і піклувався друкуванням, сам проводив коректуру, сам займався адміністративною працею і фінансуванням своїх видань. Покажіть мені ще одну людину в цілому українському суспільстві, яка могла б похвалитися таким досягненням, такою виконаною працею, адже ж книжки його видавництва можуть заповнити велику полицю кожної бібліотеки і стати її прикрасою»¹.

¹ Антонович М. У 90-ліття д-ра Зиновія Книша // У 90-ліття Зиновія Книша. — Вінніпег, 1996. — С. 90.

Працюючи в Канаді над написанням історії українського визвольного руху, Зиновій Книш відчував суттєвий брак архівних джерел. Йому були недоступні документи з архівів тогочасної Польської Народної Республіки, де зберігалися документи польської поліції про боротьбу з українськими націоналістами. Тому він, по-перше, активно використовував матеріали з української та польської преси про різні судові процеси, по-друге, багато уваги приділяв спогадам колишніх учасників описуваних подій. З цією метою Книш вів активне листування з багатьма людьми.

Після розколу ОУН обидва ворогуючі табори вели поміж собою перманентну полеміку в публіцистичних та історичних виданнях. Не позбавлена полемічного аспекту й творчість Зиновія Книша, їй притаманна «партійність», тобто висвітлення спірних моментів в історії ОУН з позиції саме ОУН (мельниківців). Наприклад, у книжці «Розбрат» він подає власну версію історії розколу ОУН в 1940 р. Звичайно, такий підхід був дещо однобоким і не завжди об'єктивним. Слушну думку з цього приводу висловив Лев Шанковський у своєму листі до Любомира Винаря: «Ви пишете мені про літературу, яку можна використати для представлення історії розколу. Такої літератури НЕМА. Те, що є, це партійні, односторонні з'ясування, які коли використовувати, сам одностороннім партійцем стаєш»². Часто в своїх працях автор полемізує з істориками з бандерівського табору. Хоча треба віддати належне Книшеві: він завжди намагався в міру своїх сил залишатися об'єктивним і давати зважену оцінку роботам своїх політичних опонентів. Прикладом може послужити книга Зиновія Книша «Городок», присвячена дослідженню одної з найбільш відомих експропріаційних акцій ОУН — нападу на пошту в Городку 30 листопада 1932 р. У вступі Зиновій Книш схвально пише про видачу кілька років раніше книгу Данила Чайковського з революційної ОУН (бандерівців)³, яка стала фактично першою історичною роз-

² *Винар Л. Олег Кандиба-Ольжич у листуванні Лева Шанковського (У 100-ліття народження археолога, поета і революціонера) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 16. Ч. 1: На пошану д-ра іст. наук, проф. С. В. Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наук. пр. / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. — С. 160.*

³ *Чайковський Д. Білас і Данилишин. — Нью-Йорк, 1969. — 278 с.*

відкою про ці події, хоча й зазначає, що «характер її — більше збірник-альманах, як історична чи політична студія»⁴.

Взагалі тему історії ОУН і УПА на еміграції аж до початку 1980-х рр. досліджували головним чином «партійні публіцисти», в першу чергу Петро Мірчук та Зиновій Книш. Незалежні фахові історики (хіба що за винятком Івана Лисяка-Рудницького) цю тему оминали, можливо, через той самий брак джерел. На цю особливість дослідження історії українського націоналістичного руху на еміграції звернув увагу у своїй статті Мирослав Небелюк⁵. В Радянській Україні тема українського націоналізму була забороною для звичайних істориків, на цій ниві плідно працювали переважно перевірені фахівці з лав КГБ та ідеологічних установ КПСС.

Зиновій Книш постійно радився з Головою ПУН Андрієм Мельником стосовно написаних праць, про що свідчить їхнє листування. До того ж, А. Мельник заохочував З. Книша до популяризації діяльності ОУН всіма засобами, в тому числі і публікацією відповідних книг і статей. В листі до Книша від 1 січня 1949 р. Мельник писав: «Ось цим назначаю Вас Представником Проводу Українських Націоналістів на терені Канади. До Ваших обов'язків буде належати: а) добувати моральну й матеріальну піддержку українським визвольним змаганням шляхом пропаганди визвольної боротьби, що її веде ОУН»⁶. В 1950 р. Зиновій Книш написав брошуру «Варшавський Договір»⁷ і переслав її рукопис А. Мельнику для ознайомлення. В листі від 10 червня 1950 р. Книш пише до Мельника: «Перед кількома тижнями просив я Вас виразнішої думки про друк моєї брошури “Варшавський Договір”, бо час минає, а з ним і тридцятилітній реченець, і тоді може друк бути спізнений»⁸. А. Мельник прочитав цю брошуру й не радив З. Книшеві її публікувати з політичних міркувань. В цей час ОУН

⁴ Книш З. *Городок*. — Торонто: Срібна сурма, 1973. — С. 3.

⁵ Небелюк М. *Зиновій Книш про убивство Голуфка на тлі зради Р. Барановського // У 90-ліття Зиновія Книша*. — Вінніпег, 1996. — С. 73.

⁶ *Архів ОУН у Києві*. — Фонд Андрія Мельника. — *Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)»*. — Арк. 2.

⁷ *Див.: Книш З. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики*. — Вінніпег: *накладом автора*, 1950. — 111 с.

⁸ *Архів ОУН у Києві*. — Фонд Андрія Мельника. — *Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)»*. — Арк. 95.

активно співпрацювала з УНРадою, на чолі якої були відомі діячі УНР Андрій Лівіцький та Ісаак Мазепа. А З. Книш був не згоден з такою політикою ПУН і навіть написав Голові ПУН, що зрікається своєї посади представника ПУН у Канаді. У своїй статті Книш критикував Варшавський договір 22 квітня 1920 р. за те, що керівники УНР погодилися на окупацію Польщею Галичини та Волині.

Ось що написав Андрій Мельник Зіновію Книшеві стосовно його брошури: «Хто з нас не погоджувався би зі змістом Вашого еляборату! Хіба ж можна заперечувати правду... Але виринає важне питання перед нами, яке ставлю собі я і стараюся відповісти на нього, щоби вислідом мого передумання поділитися з Вами. Чи справді буде на часі поява цієї публікації... Неоднократно вертаючи думками до цієї проблеми, я згодом прийшов до переконання, що на появу цієї праці друком ще не прийшов слушний час, що друк її треба відкласти до більше сприятливої хвилини, що не може в теперішній ситуації праця та появлятися на сторінках СУ⁹. Я дуже радий за уважливість з Вашої сторони і зрозуміння, що в політиці навіть найбільша правда може створювати невідгідну ситуацію, коли правда ця проголошена в невідходячу пору і коли замість хісна¹⁰ та порятунку принести може, при найкращих інтенціях автора, труднощі чи навіть шкоду»¹¹. Зіновій Книш змушений був дослухатися до поради Голови ПУН. В листі від 7 липня 1950 р. він пише А. Мельнику: «Згідно з Вашим бажанням пишу до Залізняка¹², щоб коли ще не почав друкувати “Варшавського Договору” в найближчому числі “Самостійної України”, стримався з друком і відослав мені машинопис»¹³. Все ж таки наприкінці

⁹ *Йдеться про журнал «Самостійна Україна».*

¹⁰ *Користі.*

¹¹ *Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 96.*

¹² *Псевдонім ‘Залізник’ в ОУН мало декілька осіб. В цьому випадку йдеться про Тому Лапичака. Лапичак Тома (1914—1975) — український громадський діяч, публіцист, лікар. Народився в с. Нижанковичі, Перемиський пов. У 1941—1942 рр. Крайовий провідник ОУН(м), в 1942—1944 рр. — в’язень концтабору Заксенгаузен, 1945—1949 — референт ПУН. Від 1949 р. мешкав у США. Редагував журнал «Орлик» в Німеччині (1945—1949), «Самостійна Україна» в США (1950—1955), газету «Українське життя» в Чикаго (1955—1959). Автор книги «Український націоналізм — критика і оборона», був редактором «Самостійної України» в 1950—1955 рр.*

¹³ *Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 99.*

1950 р. З. Книш опублікував цей матеріал. В листі до А. Мельника від 27 листопада 1950 р. З. Книш пише: «Друкую “Варшавський Договір” власним коштом, викресливши зазначені Вами місця і пропустивши деякі ядерні вислови під адресою Лівіцького»¹⁴.

З листування Зиновія Книша з Андрієм Мельником дізнаємося ще одну цікаву деталь. Коли на початку 1950-х рр. З. Книш почав писати книжки з історії УВО, багато учасників подій 1920-х рр. у Галичині були ще живі. Він листувався з ними, з'ясував маловідомі факти і при цьому завжди питав, яку інформацію про цих людей він може опублікувати в своїх книжках, щоб часом це не зашкодило їм або їхнім родичам. В квітні 1951 р. З. Книш пише А. Мельнику про те, що вже здав до друку книжку «Дух, що тіло рве до бою...»¹⁵, присвячену Крайовому Команданту УВО Юліяну Головінському. У листі до А. Мельника від 24 квітня 1951 р. він зазначає: «Поміщені будуть тільки такі назвища, що дали на те свій дозвіл і такі знімки, що на те погодилися... Там хотів би я теж помістити Вашу світлину, якщо дасте на те свою згоду, з підписом означення Вашого тогочасного становища, як Крайового Команданта УВО»¹⁶. У відповідь Андрій Мельник в листі від 1 травня 1950 р. писав, що у нього збереглася лише одна фотографія з тих часів, «бо цілу мою збірку зрабувало у мене Гестапо в 1944 р.» (йдеться про арешт Андрія Мельника 26 січня 1944 р.). А. Мельник просив повернути йому фотографію після публікації. І далі Андрій Мельник зазначає: «Підпис під світлиною міг би бути ось який: Заступник Начального Команданта УВО і Крайовий Командант УВО в рр. 1922—1923»¹⁷. Саме з таким підписом ця маловідома фотографія Андрія Мельника й була опублікована в книжці. Але під час набору тексту, очевидно, була зроблена помилка — слово «Крайовий» було пропущене¹⁸.

¹⁴ Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 100.

¹⁵ Див.: Книш З. *Дух, що тіло рве до бою...* (Юліян Головінський — Крайовий Командант УВО). — Вінніпег, 1951. — 199 с.

¹⁶ Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 102.

¹⁷ Там само. — Арк. 103.

¹⁸ Див.: Книш З. *Дух, що тіло рве до бою...* — С. 23.

У 1952 р. Зиновій Книш надіслав Андрієві Мельнику рукопис своєї книги «Дрижить підземний гук»¹⁹. Прочитавши рукопис, Андрій Мельник в листі від 24 травня 1952 р. висловив авторові свої зауваження і поради. Так, звернувши увагу на те, що Зиновій Книш оприлюднив у своїй книзі багато інформації про експропріаційні акції УВО, полковник Мельник висловив таку пропозицію: «...Чи не слід би в праці Вашій дещо спинитися над етичною сторінкою експропріації, належно підчеркнути, що цим шляхом УВО, чи ОУН, видирали в окупанта тільки дрібненьку частину грабіжі, яку довгими роками переводив окупант на українському народі дорогою податків, економічного визиску і інших здирств. Важне теж підчеркнути, що добуті з експропріації засоби не йшли на приватні, чи особисті, чи групові цілі, але служили в первочинах існуючому українському державному апаратові, зосібна його військовому секторові»²⁰.

Низка зауважень, висловлених Андрієм Мельником, стосувалася оцінки діяльності різних осіб, згадуваних в книзі, або тих, кого слід було би згадати. «На стор. 285 в рядку 11 здолини говориться про “Комітет Допомоги Політичним В'язням”. Є тут нагода сплатити довг вдячності соток, може й тисяч політичних в'язнів для голови цього Комітету — сл.п. д-ра Степана Федака. Цей довг вдячності кожного з нас наказує мені просити Вас не поминути в своїх споминах того, хто не жалів ні труду, ні часу, ні гроша продовж довгих літ, несучи поміч політичним в'язням майже до останньої хвилини свого життя»²¹.

З листування Зиновія Книша з Андрієм Мельником також дізнаємося, що в 1952 р. члени ПУН на пропозицію Осипа Бойдуника домовилися про те, що «всякі писання, книжки й статті на політичні теми мають бути предложені до апробати Проводу перед друком»²². Зиновій Книш на це погоджувався, але тільки за тієї умови, що всі члени ПУН будуть подавати для розгляду свої праці. Хоча з його листів видно, що ця ідея була йому не до вподоби. З

¹⁹ Див.: Книш З. *Дрижить підземний гук. До 25-ліття Організації українських націоналістів (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині)*. — Вінніпег, 1953. — 338 с.

²⁰ *Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)»*. — Арк. 128.

²¹ Там само.

²² Там само. — Арк. 126.

цього приводу Андрій Мельник в листі від 24 травня 1952 р. висловився так: «Ви заторкнули в останньому листі важне питання: узгіднення наших видань. Очевидно, як і Ви, так і всі ми поділяємо думку про доцільність, а навіть konieczність узгіднювання наших писань. Це засадниче устійнення наше обов'язує всіх нас без виїмку, прийдеться переводити в життя, хоч всі ми здаємо собі справу, які великі є труднощі на дорозі реалізації цього завдання»²³. Виконуючи рішення ПУН, Зиновій Книш пише Андрію Мельнику в листі від 27 квітня 1954 р.: «Повідомила мене сьогодні дружина, що Видавництво “Українського Голосу” в Вінніпегу погодилося друкувати мою книгу п[і]д н[азвою] “На порозі невідомого”... Машинопис у редакції лежить уже давно. До цензури ПУН вислав я другий на Ваші руки ще давніше. Не діставши досі завваг, мушу прийняти, що книжка перейшла цензуру і що її можна друкувати в такому виді, як була написана. Що пізніше, то трудніше було б вводити які-небудь зміни і не буде певности, чи редакція тих змін допилює. Тому я просив би Вас послати завваги чи то Ваші, чи то кого іншого уповноваженого ПУН-ом»²⁴.

Листування з різними діячами українського національно-визвольного руху, як вже зазначалося вище, було для Зиновія Книша одним з важливих джерел отримання інформації про описувані ним події. У листуванні з Головою ПУН Андрієм Мельником Зиновій Книш часто звертається до нього по допомогу при з'ясуванні тих чи інших маловідомих сторінок історії УВО і ОУН. Зокрема, в листі від 8 серпня 1953 р. Книш пише про те, що нещодавно прочитав опубліковану в Лондоні 1951 р. монографію про адмірала Вільгельма Канаріса «Chief of Intelligence»²⁵. У цій роботі опубліковані фрагменти зі щоденника Канаріса, в яких йдеться про українську справу та згадується прізвище полковника Мельника. В додатку до листа він вислав передрук фрагменту тексту з монографії. Полковник Мельник відповів йому листом від 5 жовтня 1953 р., в якому в загальних рисах змалював свої зустрічі з німецькими посадовцями в перші дні після початку Другої світової війни (обидва ці листи пу-

²³ Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 128 зв.

²⁴ Там само. — Арк. 203.

²⁵ Див.: Colvin I. *Chief of Intelligence. Was Canaris, Hitler's Chief of Intelligence, a British Agent?* — London: Victor Gollancz Ltd., 1951. — 224 p.

блікуються в додатках). Андрій Мельник написав, що в день, коли Англія і Франція оголосили війну Німеччині (3 вересня 1939 р.) у нього відбулася зустріч в Берліні з керівником східного відділу міністерства закордонних справ Німеччини, а кількома днями пізніше у Відні — з шефом Абверу адміралом Канарісом та його заступником, тоді полковником Лягузенном.

Наступного року в листі до А. Мельника від 22 березня 1954 р. (текст листа теж публікується в додатках до статті) Зиновій Книш знову просить полковника відповісти на 9 запитань, що стосувалися історії ОУН 1939—1941 рр. Листа у відповідь, на жаль, ще не знайдено в Архіві ОУН у Києві, якщо цей лист справді був, бо в пізнішому листі до Книша від 3 травня А. Мельник дякує Книшеві за листи від 27 березня та 12 й 27 квітня, а про лист від 22 березня не згадує. Але як мінімум на одне питання з тих, що Книш поставив Мельнику в листі від 22 березня 1954 р., він відповідь отримав. В тому листі Книш питав Мельника про те, хто його попереджав про запланований бандерівцями атентат на Омеляна Сеника. Набагато пізніше, в листі до історика Марка Антоновича від 29 січня 1987 р., Зиновій Книш розповідав: «16 червня 1964 року — досконало пам'ятаю ту дату, бо це день мого народження — я відвідав полк. Мельника в Люксембурзі, щоб зібрати від нього деякі інформації до моїх писань про УВО. М[іж] і[ншим] сказав мені тоді полк. Мельник таке: Перед самим від'їздом до Львова прийшов до нього о. Іван Гриньох (він, здається, мав бути капеляном «Нахтігала»). Сказав, що хоч він по бандерівській стороні, але як священник не може того затримати в тайні, бо тут ідеться про людське життя. Просив полк. Мельника, щоб переконав Сеника, Славка²⁶ й Сича²⁷ не йти відразу на схід і матися дуже на обережності, бо їх постановлено вбити. Вбили б уже тут, у Кракові, але невігідно й небезпечно, бо німці могли б взятися за репресії супроти бандерівців. А на сході, де довший час буде хаос, як звичайно зараз у перших днях чи тижнях війни, це можна буде гладко й безпечно виконати. Нічого не згадував про Сціборського (його вбито тому, що йшов разом з Грибом²⁸ і хотів ловити вбивника). Полк. Мельник

²⁶ *Йдеться про Ярослава Барановського.*

²⁷ *Сич — псевдонім Романа Сушка.*

²⁸ *Гриб, Гривівський — псевдоніми Омеляна Сеника.*

переказав це всім трьом. Гриб і Сич знехтували осторогу, мовляв, не таке вже бачили під час революції 1917—1920 років, щоб тепер ховатися перед “гаманами”. А Славко лишився, мусів викінчувати якісь речі і приїхав майже два роки пізніше»²⁹.

Серед документів фонду Андрія Мельника в Архіві ОУН у Києві якоїсь інформації з цього приводу відшукати не вдалося, тож ми знаємо про розповідь Андрія Мельника тільки зі слів Зиновія Книша, який до останніх днів свого життя тримався версії «братовбивства» і називав Ярослава Гайваса «Юдою» за те, що той з часом висловлював припущення, що вбивство Омеляна Сеника та Миколи Сціборського 30 жовтня 1941 р. в Житомирі міг організувати агент НКВД Кіндрат Полуведько.

В подальшому листуванні з Андрієм Мельником Зиновій Книш ще не раз звертався до нього з питаннями стосовно різних сюжетів з історії УВО і ОУН. Так, в листі від 1 квітня 1960 р. Книш пише: «Використовую цю нагоду на прохання до Вас. Я хотів би, може, разом з моєю дружиною³⁰, написати книгу про Ольгу Басараб... Отже, я хотів би Вас просити, щоб Ви були ласкаві подати мені:

- а) що Вам відомо про діяльність Ольги Басараб в УВО,
- б) чи Ви колись стрічалися з нею особисто,
- в) які речі, на Вашу думку, варто б підкреслити в тій книжці,
- г) чи могли б визичити мені якісь світлини для використання в тій книжці»³¹.

У листі від 13 квітня 1960 р. Андрій Мельник йому відповів: «Радий був би я служити Вам усім, що мені відомо, себто що в пам'яті збереглося про цей період дії УВО. На жаль, немає у мене нічогосінько з матеріялів, якими могли б Ви покористуватися до заплянованого твору, зокрема ні одної світлини з цього часу, бо цілу мою збірку загарбало гестапо при моїм ув'язненню і її мені не звернуло... Архів УВО з цих часів вивіз був з Краю до Німеч-

²⁹ Архів ОУН у Києві. — Ф. Зиновія Книша, справа «Листування З. Книша з питань його книги "Доктор Ярослав Барановський — жертва злоби й ненависти"». — Арк. 6.

³⁰ *Йдеться про Ірену Книш (1909—2006), діячку українського жіночого руху та письменницю. Див.: Книш І. Незабуття Ольга Басараб: [вибране]. — Вінніпег, 1976. — 240 с.*

³¹ Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 298.

чини Осип Думін; на жаль, він не живе, й я не знаю, що сталося з його архівом в Кенігсбергу... Сл.п. Ольги Басарабової я особисто не знав і з нею не стрічався в часі, коли вів я агенди Крайового Команданта УВО в рр. 1923—1924»³².

Листи Зиновія Книша ще не публікувалися в історичній літературі, а листування Андрія Мельника частково було видане у двох збірниках, присвячених його життю та діяльності³³. Документи, що публікуються в цій статті, відтворені без змін у повній відповідності до тексту оригіналу.

Документ 1

Лист З. Книша до А. Мельника від 8 серпня 1953 р.

Дня 8 серпня 1953.

Вельмишановний пане полковнику!

Вашого листа дістав і дякую. — Недавно перечитав я книжку, з якої уривок пересилаю Вам, бо згадується там і Ваше назвище. Було б добре зібрати десь усі відомості, що до тої справи відносяться, бо колись прийдеться зберегти це для історії. Не знаю, чи Ви носитеся з якими плянами відносно тих справ, але якби Ви хотіли передати мені, що Вам про те відомо, я долучив би це до інших матеріалів з історії нашого руху, які збираю при всяких нагодах і від різних людей, щоб колись, коли час на те дозволить, їх використати. Зокрема йшло про такі справи:

1. що було на речі з творенням українського уряду перед чи в часі походу німців на Польщу в 1939 році?

2. які були радіавдиції³⁴, що про них згадує уривок щоденника Канаріса³⁵, і чи хто з нас мав до цієї справи яке відношення?

3. чи наші розмови в тому часі переходили поза межі абверу, чи мусіли обмежуватися тільки до цієї останньої установи?

³² *Архів ОУН у Києві. — Фонд Андрія Мельника. — Справа «Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963)». — Арк. 300.*

³³ *Див.: Непогасний огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника — Голови Проводу українських націоналістів. — Париж, 1974. — 763 с.; Андрій Мельник. 1890—1962. Спогади. Документи. Листування / упорядн. О. Кучерук, Ю. Черченко. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2011. — 551 с.*

³⁴ *Тобто радіопередачі.*

³⁵ *Йдеться про шефа абверу адмірала Вільгельма Франца Канаріса (1887—1945).*

Очевидно, всі факти, дати й назвища дуже важні, та я не хотів би настоювати на них і залишаю Вашій оцінці, чи Ви вважали б можливим мені це дати.

Бо я не хотів би обмежуватися до того, що вже написав досі. В міру того, як би мені дозволив час, моє здоров'я та умовини мого життя, старався б я якнайбільше закріпити таких речей, бо, як бачу, ніхто ними не займається і ми досі можемо покликуватися тільки на те, що написав я або Сокирка³⁶.

При тій нагоді переходжу до книги «Дрижить підземний гук». Ви цю книгу читали і доручили її друкувати [в] УСлові³⁷ на кредит, за що я Вам вдячний, бо інакше не мав би на неї грошей. Думаю, що не тільки від мене самого належиться вдячність Вам та УСлові, але й від тих, що по нас прийдуть до нашого руху, бо дуже мало з нього збережено для людської пам'яті[,] і ця книга заповнить не одну прогалину в устійнюванні історичної правди.

Але тепер іде про те, щоб УСлово дістало назад свої гроші. До того потрібно б звернути увагу нашим тереновим керівництвам з авторитетної сторони на появу тої книги і на обов'язок її кольпортажу³⁸. Можна це тим сміліше зробити, що нічого з того не піде для мене приватно, бо кошти такі великі, що всі ми будемо щасливі, коли вони покрийються. Іде головно про терен ЗДА³⁹, де є величезні можливості, але де просто не знати з ким і де говорити, бо вони або не відзиваються, або скидають один на другого

³⁶ Сокирка — псевдонім Володимира Мартинця. Мартинець Володимир (псевдоніми: Бас, Вольдемар, Волянський, Кедрин, Маруся, Осип, Редактор, Сокирка, Тур, Туратті; 1899—1960) — український громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист. Народився у Львові, вчився у Львівській гімназії. Легіонер УСС, згодом — старшина Холмсько-Городельського коша ім. С. Петлюри. У 1920—1923 рр. студіював право у Львівському університеті, вивчав економіку у Високій торговельній школі у Празі (1923—1926), політичні науки і журналістику — в Берліні (1927—1928) та філософію у Сорбонні в Парижі (1934—1936). В 1927—1933 рр. — член Начальної команди УВО. Член ПУН з 1927 р. Учасник Першого конгресу українських націоналістів. Головний редактор журналів «Національна думка» (1927), «Розбудова нації» (1928—1934) і «Сурма» (1927—1934), а згодом — газети «Українське слово», що виходила в Парижі. В 1934—1940 рр. мешкав у Франції. Після розколу ОУН на боці А. Мельника, під час Другої світової війни очолював Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. Був заарештований, перебував у німецьких концтаборах (1944). Після війни в еміграції: спочатку в Німеччині, а з 1949 р. в Канаді. Редактор «Нового шляху» у Вінніпезі (1949—1960).

³⁷ Йдеться про газету «Українське слово» та відповідне видавництво.

³⁸ Кольпортаж — поширення.

³⁹ ЗДА — Злучені Держави Америки, тобто США.

всі справи[,] і тут треба б написати до них в цій справі з центру. Не знаю, хто це робить, і просив би Вас видати доручення в цій справі. Я зо свого боку буду робити все, щоб УСлово не втратило.

Сподіваюся при нагоді дістати вістку від Вас і вітаю сердечно.

Слава Україні!

[Підпис]

Нова адреса: 234 Perth ave Toronto, Ont.

Архів ОУН у Києві, фонд Андрія Мельника. Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963), арк. 178. Оригінал, машинопис. (Підпис та адреса написані рукою зеленим чорнилом).

Документ 2.

Лист А. Мельника до З. Книша від 5 жовтня 1953 р.

Шановний друже.

Потверджую отримання Вашого листа з дня 8 серпня ц[ього] р[оку] і Вашого звідомлення ч[исло] 2 за липень і серпень ц[ього] р[оку]. Прийміть друже за них мою подяку.

Дуже вдячний Вам за уривок з монографії про Канаріса. Радий був би я піти назустріч Вашому бажанню, та не в змозі цього вповні зробити, бо архів мій з документами дотичних часів поки що недоступний. А відтворювання з пам'яті цих моментів очевидно не дасть повного образу. В кожному разі радо відповім в коротких словах на Ваші питання.

ОУН вдержувала до і в часі німецько-польської війни звязок з політичними і військовими чинниками Німеччини. В дні виповідження⁴⁰ Німеччини Англією і Францією був я прийнятий в Берліні шефом східного відділу міністерства заграничних справ. Цікаво, що він, знаючи німецькі пляни відносно Польщі, давав зрозуміти, що в українським і німецьким інтересі є не ангажуватися українцям збройно проти поляків[,] а зберігати сили на майбутнє. Він числився тоді з цим, що ціла Польща дістанеться під збройну руку Німеччини, отже заняті будуть і західні українські землі. Короткий

⁴⁰ Проголошення (війни).

⁴¹ Ервін Генріх Рене Лахузен фон Вірремонт (1897—1955) — австрійський військовий, засновник і керівник австрійської розвідки, в 1939 р. керівник 2-го відділу абверу.

час пізніше підтвердив це становище Канаріс на моїй конференції з ним у Відні. В привітні полк[овника] Лягузена⁴¹ він гратулював мені, а через мене українцям, щасливого вирішення питання західної України, яка одержує самостійність. Був це вислід останнього побуту Канаріса в головній квартирі Гітлера. Полк[овник] Лягузен, відпроваджуючи мене до брами готелю в коридорі, робив мене осторожним, мовляв, це вирішення не дефінітивне, бо якраз ідуть на ці теми розмови Рібентропа з Молотовим; видно[,] Канаріс ще не знав про це.

Питання українського уряду на західних землях було в тім часі справді актуальне[,] і його дискутовано у нас на Вузчім ПУН. Малося на увазі коаліційний уряд з представників західно-українського політичного світа і виготовлена була листа⁴² членів того уряду, між ними половина націоналістів. Премером предвиджений був Омелян Сенік⁴³; до розмов з предвидженими членами не дійшло. Нереальним стало творення українського уряду, коли відомим став поділ Польщі між Німеччиною і СРСР по лінії Сян—Буг—Нарва. В часі війни німецько-польської і далеко до неї покористувалися ми прямишівською радіовисильнею⁴⁴, яка без обмежень була до нашої диспозиції і обслуговувана нашими спікерами⁴⁵.

Ось стільки, що я мав би сказати у коротку відповідь на Ваші запитання.

Повідомляли мене з Парижа, що друк Вашої книжки на скінченні і що незабаром приступлять до реклями її на сторінках УСлова і взагалі нашої преси. По цій пропагандивній підготові піде кольпор-

⁴² Список.

⁴³ Сенік Омелян (1891—1941) — український політичний діяч, чільний член УВО і ОУН (псевдоніми: Біляк, Гриб, Грибавитіс, Грибаускас, Грибівський, Гржибовський, Канцлер, Кащук, Мілько, Пільцер, Рудольф, Урбан). Народився в м. Яворів (Львівська обл.). Був сотником УГА, співзасновником УВО (член Крайової Команди, згодом Начальної Команди УВО). Від 1927 р. в еміграції, співредактор органу УВО — часопису «Сурма». Від 1929 р. фінансовий референт ПУН. За дорученням ПУН в міжвоєнний час декілька разів відвідував країни Північної і Південної Америки з метою сприяння розбудові там українських націоналістичних організацій. По смерті Є. Коновальця (1938) член Вужчого Проводу ОУН. Після розколу ОУН (1940) залишився на боці А. Мельника. Влітку 1941 р. був одним з керівників Похідних груп ОУН. 30 серпня 1941 р. разом з М. Сціборським вбитий у Житомирі.

⁴⁴ Радіостанцію.

⁴⁵ Дикторами.

тажна акція пропонованим Вами шляхом. Сподіюся, що кольпортажа до пів року покриє кошти друку тої книжки; рахую, що й дохід дасть книжка, якщо вміло поведена буде ця кольпортажа.

Дуже зобов'язаний я, що тримаєте нас в курсі стану зорганізованого Вами підприємства⁴⁶. Початки завжди тяжкими бувають, тому нелегко приходиться і Вам в перших місяцях. Однак вірю, що підприємство це під Вашою рукою скоро поверне в нормальне русло. Щоби тільки вдалось Вам отрястися з коротко-речинцевих позичок і змонтувати справний людський апарат, то вже тоді можна буде нам числити на поміч з нього в реалізації наших завдань. Боюся тільки щоби мобілізація Вами фондів не відбилася відемно на УВФ⁴⁷, який остає все ще головним джерелом наших засобів. Але Вам там на місці краще видно. Перекоаний я[,] що приймете всі належні заходи[,] щоби УВФ виявив себе якнайкраще, в кожному разі[,] не гірше[,] як попередніх років. А у веденні підприємства щастя Вам Боже!

В очікуванні добрих відомостей від Вас здоровлю Вас, друже, всім добром. Слава Україні! [підпис]

Архів ОУН у Києві, фонд Андрія Мельника. Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949—1963), арк. 185, 185зв. Оригінал, машинопис. (Підпис зроблено рукою синім чорнилом).

Документ 3

Лист З. Книша до А. Мельника від 22 березня 1954 р.

Дня 22 березня 1954

Високоповажний пане полковнику!

Сподіваюся, що Ви вернулися вже додому і напевно будете мати багато часу[,] зайнятого відписами на різні листи, але може знайдете теж час і для мене.

⁴⁶ Серед членів ПУН обговорювалася тема створення комерційного підприємства, частина з прибутків якого витрачалася б на потреби ОУН. У 1953 р. таке підприємство було створене, ним стала споживча крамниця в Торонто.

⁴⁷ Український визвольний фонд (УВФ) був створений членами Української стрілецької громади Канади в 1932 р. як постійно діючий бойовий фонд УВО (докладніше див.: Книш З. Тихий ювіляр (З приводу недалекого 50-річчя УВФ) // Новий шлях. — Вінніпег, 1981. — Ч. 42. — 29 вересня.

Як я вже Вам писав, я постановив списати події років 1939—1941⁴⁸. Спочатку мав я в пляні зробити з того історично-документальну працю об'ємом яких 2 000 сторінок. З того нічого не вийде. На кількесот листів, пригадок та ургенсів я не дістав навіть 10% відповідей, а як дістав, то «не знаю», «не пам'ятаю», «якби ми могли устно поговорити», «не маю часу» і т[ак] д[алі]. Звертався я теж з проханням через Вас до нашої організації, щоб допомогла так, як колись Сокириці⁴⁹. Це теж успіху, як досі, не дало. Тому передо мною стала альтернатива: або зовсім закинути цю думку, або писати те, що знаю і пам'ятаю самий, у формі споминів, щось таке як «Дрижить підземний гук». Рішаюся на те друге, бо краще менше, як нічого.

Тому на другий місяць зачинаю впорядковувати те, що маю, і буду забіратися до писання. Жду ще тільки на деякі інформації від Ждановича⁵⁰ й Залізняка⁵¹, які обіцяли написати, — щоправда не безвідплатно, бо обидвом за те я обіцяв написати щось від себе, одному до Самостійної України⁵² і другому до Українського

⁴⁸ *Йдеться про книгу Зиновія Книша «Перед походом на Схід». Див.: Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації українських націоналістів у 1939—1941 рр. — I частина. — Торонто: Срібна сурма, 1958. — 187 с.; Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації українських націоналістів у 1939—1941 роках. — II частина. — Торонто: Срібна сурма, 1959. — 191 с.*

⁴⁹ *Очевидно, йдеться про книгу Володимира Мартинця «Українське підпілля: від УВО до ОУН» (Binniner, 1949).*

⁵⁰ *Жданович — псевдонім Олега Штуля. Штуль Олег (1917—1977) — український громадсько-політичний діяч, редактор. В 1948—1977 рр. — головний редактор газети «Українське слово». У 1964—1977 рр. — Голова ПУН.*

⁵¹ *Йдеться про Тому Лапичака.*

⁵² *«Самостійна Україна» — український часопис. Виходить від 1948 р. щомісяця, з 1974 р. — двомісячник, від 1981 р. — кварталник. Від 1948 р. «СУ» видавала незалежна видавнича спілка «Самостійна Україна» як «орган державницької думки» (підзаголовок: «Місячник культури, політики та суспільного життя»). У 1955 р. журнал став органом Організації державного відродження України (ОДВУ), а з 1973 р. також органом Ідеологічно-споріднених націоналістичних організацій (ІСНО). В 1988 р. на XI Великому Зборі українських націоналістів журнал «СУ» було проголошено також пресовим органом ОУН. Редакція від 1948 р. знаходилась в Чикаго (1949 р. кілька номерів видано у Вінніпезі, 1955—1958 р. редагувався у Нью-Йорку). Від 1995 р. редакція в Києві. Головними редакторами були: Б. Боцюрків (1948—1949), Т. Лапичак (1950—1955), З. Книш (1956—1958), С. Куропась (1959—1960), В. Шемердяк (1960—1962), М. Панасюк (1963—1972), Д. Квітковський (1973—1977), М. Панасюк (1978—1979), С. Куропась (1980—1983), В. Нагірняк (1984—1985), П. Стерчо (1986—1987). Від 1987 р. журнал редагує П. Дорожжиський. Серед співробітників і авторів «СУ» в різні часи були Д. Андрієвський, Ю. Артюшенко, О. Бойдуник,*

Слова⁵³ і вже свою обіцянку виконав, — а також і від Суллі⁵⁴. Все це маю дістати до кінця березня, або найдалі з початком квітня.

Накінець просив би дещо від Вас. Тому, що це будуть спомини і мушу писати тільки про справи, що їх я був безпосереднім учасником або свідком, не можу запускатися в широкі описи важких зрештою і цікавих подій, що відбувалися поза полем мого спостерігання. Одначе деяких речей пропускати зовсім аж ніяк не можна, необхідно бодай кількома словами їх згадати. В зв'язку з тим до Вас у мене прохання таке:

а) які пляни були в нашій організації напередодні вибуху війни?

б) чи були якісь договорення з німцями і які?

в) чи Ви даєте згоду покликатися на Вашого листа й подані там інформації, як відповідь на моє пересилання Вам цитату зо споминів Канаріса?

г) що діялося в ПУН безпосередньо після закінчення другого Збору в моменті вибуху війни?

ґ) коли Ви виїхали до Італії і якими руководилися причинами?

д) коли Ви вернулися назад до Німеччини?

е) чи пам'ятаєте дату, коли Вас конфінували, і чи можете подати обставини, як це сталося і які були при тому розмови?

є) як було з переговорами диверсантів⁵⁵ уже після Комісії Яри-Гриб, коли приїздили до Вас Ленкавський⁵⁶ і Шухевич⁵⁷? Був тоді якийсь ультимат, його реченець та умови.

Ю. Бойко, Л. Винар, Ф. Кордуба, О. Лятуринська, Є. Маланюк, Є. Мацях, М. Михалевич, Є. Онацький, Н. Пазуняк, М. Плав'юк, Н. Полонська-Василенко, Ю. Пундик, С. Росоха, М. Селешко, Г. Черінь, О. Штуль, Д. Шумук та ін.

⁵³ «Українське слово» — тижнева газета, виходить від 1933 р. У 1933—1940 рр. видавалася в Парижі, в 1941 р. (вересень—листопад) в Житомирі та Києві, у 1948—1990 рр. в Парижі. Від 1991 р. виходить в Україні. Редакторами в різний час були О. Бойків, В. Мартинець, О. Штуль, М. Стиранка. Тижневик націоналістичного напрямку, фактично був пресовим органом ПУН.

⁵⁴ Відшукати інформацію про цю особу не вдалося.

⁵⁵ Так в перші роки після розколу ОУН в мельниківських документах називали бандерівців.

⁵⁶ Ленкавський Степан (1904—1977) — український політичний діяч, публіцист. Чільний діяч ОУН, учасник I конгресу ОУН, ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. Після загибелі Степана Бандери очолював Провід Закордонних Частин ОУН (1959—1968).

⁵⁷ Шухевич Роман (псевдоніми: Брудас Ксавери, Дзвін, Тур, Чупринка Тарас, Шух, Шука; 1907—1950) — український військовий та державний діяч, генерал-хорунжий, Герой України. Головний командир УПА (1943—1950 рр.)

ж) хто остерігав про плянований атентат на Гриба?

Було б теж добре при тій нагоді висвітлити справу т[ак] зв[аного] повстання в Галичині, згідно бандерівської охоти до нього, в часі польсько-німецької війни.

Що з того вважаєте за можливе до висвітлення — будьте ласкаві подайте. Також інші речі, що про них може не знаю, а що з тим періодом в'яжуться. За ці інформації був би Вам вдячний. Рукопис, коли буде готовий, Вам перешлю. Сердечно вітаю. Слава Україні! *Лько*⁵⁸.

⁵⁸ *Лько — псевдонім Зиновія Книша.*